

Tomasz Zalega*

Wydatki konsumpcyjne w wielkomiejskich gospodarstwach domowych w Polsce w okresie kryzysu

Wstęp

Obecny kryzys finansowo-ekonomiczny zapoczątkowany w 2008 r. zaskakuje rozległością oraz głębokością negatywnych konsekwencji. Kryzys ten jest następstwem wielu współzależności, które mają swoje źródło w przemianach w sektorze bankowym oraz w oddziaływaniu tzw. megatrendów, do których zaliczyć można m.in. globalizację podziału pracy i wiedzy, narastanie ryzyka gospodarczego i finansowego, zmiany demograficzne, a także wyłanianie się nowego porządku ekonomicznego i politycznego. Zmiany zachodzące w gospodarce światowej, będące konsekwencją kryzysu finansowo-ekonomicznego okazały się zbyt głębokie, aby jakkolwiek kraj mógł się przed nimi uchronić. Kryzys dotknął także Polskę, jednakże w relatywnie mniejszym stopniu niż większość krajów uprzemysłowionych, czy też niektórych krajów naszego regionu.

We współczesnych warunkach głębokiej współzależności gospodarek poszczególnych krajów żadne państwo nie może czuć się odporne na zachodzące w globalnej skali zjawiska. Przenikają one w sposób najbardziej bezpośredni i niemal natychmiastowy skutek przepływów kapitałowych. Przeniesienie problemów ze sfery finansowej na gospodarkę realną skutkuje zmniejszeniem popytu. Ograniczenie rozmiarów popytu występujące u naszych głównych partnerów handlowych, rzutuje pośrednio na zmniejszenie produkcji także u krajowych przedsiębiorców, wskutek znacznego zmniejszenia możliwości eksportowych. To, z kolei, prowadzi do mniej efektywnego wykorzystania krajowych czynników wytwórczych, w tym czynnika

* Dr hab. nauk ekonomicznych, prof. UW Tomasz Zalega, Katedra Gospodarki Narodowej na Wydziale Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego.

pracy. Wzrost bezrobocia wpływa bezpośrednio na sytuację materialną gospodarstw domowych i w efekcie prowadzi nie tylko do obniżenia poziomu konsumpcji gospodarstw domowych, ale także do jej pogorszenia.

W celu określenia zależności zachodzącej między kryzysem a konsumpcją i zachowaniami nabywczymi, przeprowadzono badania bezpośrednie dotyczące sytuacji materialnej i struktury konsumpcji polskich gospodarstw domowych. Sama organizacja badań bezpośrednich konsumpcji była związana z precyzyjnym określeniem podmiotu, jak i miejsca przeprowadzenia badań. Podjęcie właściwych decyzji w tym zakresie jest niezwykle istotne, gdyż z dużym prawdopodobieństwem gwarantuje, że wynik przeprowadzonego badania będzie mógł stanowić podstawę do sformułowania niezafałszowanych i rzetelnych wniosków dotyczących zarówno sytuacji materialnej, jak i struktury konsumpcji oraz zmian w wydatkach konsumpcyjnych gospodarstw domowych.

W celu zebrania pełnych i aktualnych informacji na temat sytuacji materialnej, struktury konsumpcji oraz zachowań nabywczych gospodarstw domowych w badaniu bezpośrednim zastosowano metodę wywiadu kwestionariuszowego. Metoda ta okazała się pomocna, zarówno w opisie występujących zjawisk, jak i sprawdzeniu występowania określonych relacji między nimi a świadomością badanych. Dzięki jej zastosowaniu uzyskano wiele cennych informacji na temat różnych aspektów zachowań konsumentów na rynku, a zwłaszcza na temat motywów ich postępowania, opinii i postaw. Udało się w ten sposób m.in. wyjaśnić charakter działań podejmowanych przez ankietowanych w celu poprawy warunków materialnych, a także wyjaśnić determinanty, które doprowadziły do zmian w strukturze wydatków konsumpcyjnych – zwłaszcza zmian w spożyciu żywności.

Przyjętymi w badaniu cechami, oprócz demograficzno-społecznych takich, jak: płeć, wiek, wykształcenie czy liczba osób w gospodarstwie domowym, było również miejsce zamieszkania. Materiał empiryczny zawarty w pracy pochodzi z badań bezpośrednich przeprowadzonych w formie kwestionariusza ankietowego na próbie 1896 gospodarstw domowych w okresie od czerwca do września 2011 r. w dziesięciu największych miastach Polski. Zgodnie z przyjętymi założeniami badawczymi w próbie znalazły się osoby powyżej 18. roku życia, które posiadały samodzielność finansową i podejmowały decyzje nabywcze na rynku produktów żywnościowych i nieżywnościowych. Pomiaru, oprócz autora badań, dokonała przeszkolona w tym celu grupa studentów z Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego i Akademii Leona Koźmińskiego w Warszawie. Badania zostały w całości sfinansowane przez Wydział Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego.

Przed przystąpieniem do badań zasadniczych przeprowadzono badania próbne na zbiorowości 25 gospodarstw domowych. Ten pilotażowy wywiad kwestionariuszowy miał na celu sprawdzenie doboru i komunikatywności pytań zamieszczonych w kwestionariuszu ankietowym oraz prawidłowości układu ankiety. W efekcie tych badań dokonano poprawek w układzie kwestionariusza, rezygnując z niektórych pytań i wprowadzając w ich miejsce nowe, a także modyfikując niektóre z nich.

Zastosowanie metody wywiadu standaryzowanego (kwestionariuszowego) było praktycznie jedynym możliwym sposobem zebrania odpowiednich informacji. Dotyczy to zwłaszcza elementów o charakterze subiektywnym (m.in. ocena warunków materialnych i zmian w rozporządzalnych dochodach, zmian i ograniczeń w konsumpcji, poziomu zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych, oceny warunków mieszkaniowych w okresie kryzysu finansowo-ekonomicznego), niemożliwych do określenia w inny sposób. Podstawowym celem zaprojektowanych i przeprowadzonych badań empirycznych było uchwycenie struktury konsumpcji oraz specyfiki zachowań nabywczych gospodarstw domowych w okresie kryzysu finansowo-ekonomicznego, a także analiza i ocena zmiany w sferze zaspokajania potrzeb konsumpcyjnych, z uwzględnieniem źródeł gromadzenia środków pieniężnych na finansowanie konsumpcji.

W artykule, z uwagi na ograniczone ramy opracowania i jego temat, skoncentrowano się wyłącznie na przeanalizowaniu zmian i ograniczeń w bieżących wydatkach konsumpcyjnych oraz określeniu poziomu zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych w polskich gospodarstwach domowych w okresie kryzysu finansowo-ekonomicznego.

Zebrany w trakcie badań bezpośrednich materiał zawierał wiele informacji o dużej liczbie jednostek. Materiał ten następnie uporządkowano, tzn. poddano grupowaniu i zliczeniu oraz wstępnej ocenie pod względem kompletności informacji. Przeprowadzona weryfikacja i ocena zebranego materiału badawczego pozwoliła na wyeliminowanie błędów wypełnienia, niedokładności zapisów, błędów logicznych i systematycznych. Z wyjściowej liczby kwestionariuszy wywiadów wynoszącej 1900 respondentów, pozostało 1896 kwestionariuszy. W dalszym postępowaniu poddane one zostały procesowi kodowania, natomiast utworzony na bazie zbioru danych przetworzono pakietem statystycznym. Zastosowanie pakietu analizy statystycznej programu SPSS 14.0 PL wraz z pakietem AMOS oraz Matlab 7.14 umożliwiło dokonanie w stosunkowo krótkim czasie analizy informacji uzyskanych w wyniku przeprowadzenia badań metodą wywiadu standaryzowanego. Następnie po zgrupowaniu, zliczeniu i wstępnym opisie zebranych danych, dokonano ich analizy jakościowej i ilościowej.

Dobór próby badawczej i jej charakterystyka

Badania dotyczące zmian w wydatkach konsumpcyjnych wielkomijskich gospodarstw domowych zostały przeprowadzone w dziesięciu największych miastach Polski, na próbie 1896 respondentów w okresie od czerwca do września 2011 r. W próbie, zgodnie z przyjętymi założeniami badawczymi, znalazły się osoby powyżej 18. roku życia. W badaniach uczestniczyło 54,8% kobiet i 45,2% mężczyzn. Rozkład badanych według płci i wieku zgodny był z rozkładem populacji ogólnej. Ważną zmienną przy badaniu konsumpcji ma miejsce zamieszkania. W próbie respondentów, zgodnie z przyjętymi założeniami badawczymi, znalazły się osoby zamieszkujące największe miasta Polski: Warszawę, Kraków, Łódź, Poznań, Wro-

ław, Szczecin, Gdańsk, Katowice, Lublin i Białystok. Każde miasto reprezentowało 188–190 osób, stanowiąc ok. 10% badanej populacji.

W badaniu zadano respondentom pytanie o poziom wykształcenia. W kwestionariuszu wywiadu przedstawiono cztery kategorie wykształcenia: podstawowe, zasadnicze zawodowe, średnie i wyższe. Najsilniej reprezentowane były osoby z wykształceniem średnim. Co drugi ankietowany legitymował się tym poziomem wykształcenia. Co piąty ankietowany uzyskał wykształcenie wyższe. W badanej próbie, najmniejszą grupę stanowiły osoby z wykształceniem podstawowym (13,6%) oraz zasadniczym zawodowym (15,3%).

Warto także zwrócić uwagę na to, że ponad 4/5 respondentów było aktywnych zawodowo. Nie pracowało natomiast szesnastu na stu badanych. Proporcja aktywnych i biernych zawodowo w badanej populacji jest zbliżona do tej, która odnosi się do krajowego rynku pracy. Blisko 2/5 badanych stanowiły osoby będące reprezentantami dwuosobowych gospodarstw domowych, natomiast co trzeci ankietowany reprezentował gospodarstwo trzyosobowe. Z kolei co piąty respondent pochodził z czterosobowego gospodarstwa domowego, a jedynie jeden na 49 ankietowanych był przedstawicielem jednoosobowych gospodarstw domowych. Wśród badanych 40,6% nie miało na utrzymaniu dzieci, natomiast 32,1% miało jedno dziecko, zaś 22,5% ankietowanych – dwoje dzieci. Zaledwie co dwudziesty respondent reprezentował gospodarstwa domowe wielodzietne. Prawie połowa respondentów określiła swoją sytuację ekonomiczną jako dobrą, zaś co trzeci ankietowany jako złą. Prawie co dziesiąty respondent określił swój status ekonomiczny jako bardzo dobry, natomiast co dwudziesty ankietowany ocenił swoją obecną sytuację materialną jako bardzo złą. Największą grupę wśród respondentów stanowiły osoby, których miesięczne dochody *per capita* mieściły się w przedziale 2001,00–3000,00 zł. Prawie dla co trzeciego ankietowanego miesięczny dochód na 1 osobę w gospodarstwie nie przekraczał 2000,00 zł. Dla co dziesiątego ankietowanego dochód mieścił się w przedziale od 3001,00 do 4000,00 zł miesięcznie na 1 osobę w gospodarstwie domowym. Najmniejszą grupę wśród respondentów stanowiły gospodarstwa, w których dochód *per capita* wyniósł powyżej 5000,00 zł miesięcznie.

Zmiany i ograniczenia w bieżących wydatkach konsumpcyjnych

Podstawowym filarem funkcjonowania każdego gospodarstwa domowego są rozporządzone dochody. Są one w głównej mierze przeznaczane na zaspokojenie indywidualnych i wspólnych potrzeb członków gospodarstw domowych, zaspokajając zarówno potrzeby wiscerogenne – zwłaszcza żywnościowe oraz potrzeby dalsze związane z zakupem dóbr wyższego rzędu, które pojawiają się dopiero przy relatywnie wyższym poziomie rozporządzalnego dochodu. Można zatem powiedzieć, że dochody uzyskiwane przez gospodarstwa domowe wyznaczają nie tylko ramy zaspokojenia odczuwanych potrzeb, a także określają poziom konsumpcji oraz poziom życia.

Spowodowana kryzysem finansowo-ekonomicznym utrata głównego lub jedy- nego z ważnych źródeł dochodu przez członka gospodarstwa domowego prowadzi w efekcie do pogorszenia sytuacji materialnej całej rodziny. Niedostatek pieniędzy odczuwany przez gospodarstwo domowe w dużym stopniu wpływa na konieczność ograniczeń w dotychczasowej konsumpcji.

Respondentom zostało zadane pytanie dotyczące wpływu kryzysu finansowo-ekonomicznego na sytuację materialną rodziny, a co za tym idzie na zmiany i ograniczenia, jakich dokonano w bieżących wydatkach. Przeszło co drugi badany stwierdził, że w jego gospodarstwie domowym, w wyniku pogorszenia sytuacji materialnej wywołanej kryzysem finansowo-ekonomicznym zmiany takie zostały wprowadzone, natomiast 47,2% respondentów nie dokonało w tej dziedzinie żadnych przekształceń. Z przeprowadzonych badań wynika, że ok. 15% badanych, którzy nie wprowadzili żadnych zmian w swoich wydatkach, sygnalizowała, że przyczyną ich nie wprowadzenia były ograniczenia, które musiały poczynić zanim znalazły się w jeszcze trudniejszej sytuacji finansowej (czyli przed pojawieniem się kryzysu finansowo-ekonomicznego).

Pewne zróżnicowanie w odsetku gospodarstw domowych, które wprowadziły zmiany i ograniczenia w wydatkach konsumpcyjnych można zauważyć, biorąc pod uwagę cechy badanych rodzin. Dochód różnicował statystycznie opinie ankietowanych na temat wprowadzonych zmian i ograniczeń w wydatkach konsumpcyjnych (współczynnik korelacji Pearsona wyniósł $r = -0,411$, przy $p = 0,01$). Grupami gospodarstw domowych, które najliczniej dokonały zmian, były oczywiście te o najniższych dochodach – do 1000,00 zł na osobę. Ponad 3/5 ankietowanych o miesięcznych dochodach *per capita* nie przekraczających 2000,00 zł ograniczyło swoje wydatki na bieżącą konsumpcję. Najmniejsze zmiany zaobserwowano w tych gospodarstwach, w których miesięczny dochód na 1 osobę wynosił powyżej 5000,00 zł. Jedynie co trzeci respondent z tej grupy dochodowej dokonał ograniczeń w swoich wydatkach konsumpcyjnych.

Na ocenę zmian i ograniczeń w wydatkach konsumpcyjnych statystycznie wpływał wiek ankietowanych (współczynnik korelacji Pearsona wyniósł $r = 0,211$, przy $p = 0,01$). Zdecydowanie częściej ograniczenia w konsumpcji dokonane zostały w tych gospodarstwach domowych, w których badana osoba była w grupie wiekowej 45–64 lata (51,6%). Wśród osób w wieku 65 lat i więcej, ponad 3/5 ankietowanych deklarowało wprowadzenie zmian w swoich wydatkach w okresie kryzysu gospodarczego. Najmniej zmian dokonały te rodziny, z których badany był w wieku do 25 lat (50,3% odpowiedzi).

Miejsce zamieszkania również różnicowało badaną populację (współczynnik V-Cramera = 0,067, $p \leq 0,01$). Biorąc pod uwagę miejsce zamieszkania, można zauważyć, że ponad 3/5 respondentów z Łodzi deklarowało ograniczenie wydatków na cele konsumpcyjne w okresie kryzysu finansowo-ekonomicznego. Z kolei ankietowani z pozostałych miast dokonali zmian w wydatkach na bieżącą konsumpcję

w ponad 50%. Mniej licznie wystąpiły one jedynie w Warszawie – 47,1%. Jednakże taki rozkład zmian w wydatkach konsumpcyjnych wprowadzonych przez ankietowane gospodarstwa domowe w okresie kryzysu finansowo-ekonomicznego nie może być podstawą do stwierdzenia, że sytuacja rodzin w Warszawie była lepsza aniżeli w pozostałych miastach. Wpływ na to może mieć wiele czynników, chociażby takie, jak: dotychczasowa sytuacja finansowa, specyfika miejsca zamieszkania, aktywność członków rodziny itp.

Pozycja ankietowanego w rodzinie również wpływała na ocenę zmian i ograniczeń w wydatkach konsumpcyjnych (współczynnik korelacji Pearsona = $-0,129$, $p = 0,01$). Liczniej wprowadzane były zmiany w tych gospodarstwach, w których respondent określał siebie jako głowę rodziny (55,2%) i posiadał wykształcenie podstawowe oraz zasadnicze zawodowe (odpowiednio: 62,4% i 58,6%). Na ocenę zmian i ograniczeń w wydatkach konsumpcyjnych statystycznie wpływał wiek ankietowanych (współczynnik korelacji Pearsona wyniósł $r = 0,211$, przy $p = 0,01$). Zdecydowanie częściej ograniczenia w konsumpcji dokonane zostały w tych gospodarstwach domowych, w których badana osoba była w grupie wiekowej 45–64 lata (51,6%). Wśród osób w wieku 65 lat i więcej ponad 3/5 ankietowanych deklarowało wprowadzenie zmian w swoich wydatkach w okresie kryzysu finansowo-ekonomicznego. Najmniej zmian dokonały te rodziny, z których badany był w wieku do 25 lat (50,3% odpowiedzi).

Tabela 1. Wpływ dochodu i wieku ankietowanych na zmiany w wydatkach konsumpcyjnych w okresie kryzysu (w %)

Wiek ankietowanych	Do 1000,00 zł	1001,00–2000,00 zł	2001,00–3000,00 zł	3001,00–4000,00 zł	4001,00–5000,00 zł	Powyżej 5000,00 zł
Ogółem:	69,8	63,5	59,0	52,8	39,8	31,9
18–25 lat	54,7	63,2	56,6	54,0	37,9	21,5
26–44 lata	70,4	61,9	58,7	50,7	38,4	30,2
45–64 lata	74,5	63,6	59,8	52,9	40,0	35,8
65 lat i więcej	79,6	65,3	60,9	53,6	41,3	40,1

Źródło: badania własne.

Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że korelując wiek ankietowanych z osiąganymi przez nich miesięcznymi dochodami na 1 osobę (tabela 1), największe zmiany w wydatkach konsumpcyjnych w okresie kryzysu finansowo-ekonomicznego dokonały osoby najstarsze, w wieku 65 lat i więcej. Wśród gospodarstw domowych, w których miesięczny dochód *per capita* wyniósł powyżej 5000,00 zł, największe ograniczenia w badanym okresie, bo aż w przypadku 2/5 ankietowanych, wprowadzono wśród osób z grupy wiekowej 65 lat i więcej, zaś najmniejsze – w rodzinach z osobami do 25 roku życia. Jedynie co piąty ankietowany z tej grupy wiekowej sygnalizował wprowadzenie takich zmian. Taki rozkład odpowiedzi jest zrozumiały i w pewien sposób logiczny, ponieważ najmłodsi ankietowani

(w wieku do 25 lat) w większości nie zajmują się prowadzeniem gospodarstwa domowego i bardzo często są na utrzymaniu pozostałych członków rodziny. Z tego też względu nie odczuwają oni tak dotkliwie zmian w wydatkach na cele konsumpcyjne, jakie zostały dokonane w ich rodzinach w okresie kryzysu finansowo-ekonomicznego. Zgoła inaczej podchodzą do tego problemu gospodarstwa domowe z osobami powyżej 65 lat i więcej, które mają większe rozeznanie w tym zakresie i nieco odmienną strukturę konsumpcji w stosunku do rodzin, w których ankietowany nie przekroczył 25. roku życia.

Pewien niewielki wpływ na odsetek rodzin, które wprowadziły zmiany i ograniczenia w konsumpcji na skutek kryzysu finansowo-ekonomicznego ma aktywność zawodowa. Wskaźnik ten był o wiele wyższy u osób niepracujących i wzrastał wraz z okresem pozostawania bez pomocy finansowej (zasiłku).

Skala ograniczeń w wydatkach na dobra i usługi w czasie kryzysu

Kryzys finansowo-ekonomiczny wywołał określone konsekwencje w wielu sferach życia gospodarczego, w tym również w sferze konsumpcji gospodarstw domowych. Zmiany i ograniczenia w konsumpcji, a tym samym w wydatkach, jakie zostały wprowadzone, dotyczą różnych dziedzin życia codziennego ankietowanych rodzin. Strukturę uzyskanych w wyniku badania bezpośredniego zmian i ograniczeń w wydatkach konsumpcyjnych prezentuje tabela 2.

Tabela 2. Rodzaj ograniczeń wprowadzonych w wydatkach konsumpcyjnych w ankietowanych gospodarstwach domowych w okresie kryzysu (w %)

Wyszczególnienie	Odsetek wypowiedzi	Osoby pracujące	Osoby niepracujące
ograniczyliśmy wydatki:			
– na artykuły żywnościowe	54,9	49,6	60,2
– na alkohol i wyroby tytoniowe	53,7	51,8	55,6
– na odzież i obuwie	57,6	50,0	65,2
– związane z utrzymaniem mieszkania	51,1	49,9	52,3
– związane z wyposażeniem mieszkania	59,9	52,5	67,3
– na zdrowie	49,7	48,6	50,8
– na środki czystości	50,2	47,2	53,2
– na higienę osobistą	47,5	44,9	50,1
– na transport i łączność	58,9	51,7	66,1
– na kulturę	59,3	48,5	70,1
– związane z urlopem	60,4	49,5	71,3

Źródło: badania własne.

Zmiany w konsumpcji dotyczą ograniczeń w dotychczas realizowanych wydatkach na zaspokojenie określonych potrzeb badanych i ich rodzin. Uzyskane odpowiedzi wskazują, że największy odsetek ankietowanych rodzin próbował ograniczyć swoje wydatki poprzez rezygnację z wypoczynku urlopowego, w tym również dzieci, wydatków związanych z wyposażeniem mieszkania oraz wydatków związanych z kulturą i spędzaniem czasu wolnego. W zasadzie wszystkie przedstawione do wyboru zmiany i ograniczenia w wydatkach miały swoje odbicie w zachowaniach konsumpcyjnych badanych gospodarstw domowych. Z przeprowadzonych badań wynika, że w większości przypadków odsetek wyboru kształtował się powyżej 50%. Oznacza to, że każda możliwość zmniejszenia wydatków na cele konsumpcyjne została wykorzystana prawie we wszystkich badanych rodzinach, co wskazuje na trudną sytuację finansową gospodarstw domowych w okresie kryzysu finansowo-ekonomicznego.

Ograniczenia i zmiany w wydatkach konsumpcyjnych w wielu przypadkach silniej zostały wprowadzone w tych gospodarstwach, w których badana osoba nie pracowała. W stosunku do rodzin, w których respondent był osobą pracującą, różnice te wynosiły od kilku (w przypadku wydatków na zdrowie) do ponad 20 punktów procentowych (w przypadku wydatków na kulturę i związanych z urlopem) w badanym okresie.

W kontekście uzyskanych wyników warto podać, że najmniejsze ograniczenia w wydatkach konsumpcyjnych zostały wprowadzone przez ankietowane gospodarstwa domowe w odniesieniu do wydatków na higienę osobistą i zdrowie (poniżej 50% wskazań). Z kolei co drugi ankietowany informował o ograniczeniu miesięcznych wydatków na artykuły żywnościowe, środki czystości, alkohol i wyroby tytoniowe oraz wydatków związanych z utrzymaniem mieszkania. Ponad 3/5 ankietowanych zmniejszyło w swoich rodzinach wydatki związane z urlopem, wyposażeniem mieszkania, a także wydatki na kulturę oraz transport i łączność (rezygnując głównie z transportu indywidualnego na rzecz komunikacji miejskiej i ograniczając drastycznie rozmowy telefoniczne miejscowe i zamiejscowe).

W sytuacji występowania trudności finansowych ograniczeniu podlegają wydatki na dobra i usługi zaspokajające potrzeby o różnym stopniu pilności. Jak wynika z przeprowadzonych badań, ograniczenia w wydatkach konsumpcyjnych dotyczyły w dużym stopniu artykułów żywnościowych. Zmniejszenie wydatków na żywność wykazało 42,5% badanych rodzin. Tylko co trzeci ankietowany nie dokonał żadnych zmian w tym zakresie (tabela 3).

Zmniejszenie ilości kupowanych produktów dotyczyło przede wszystkim napojów i soków owocowych, ryb i przetworów rybnych, masła, serów twarogowych oraz słodczy i ciast. W następnej kolejności pojawiają się mięso, wędliny, mleko i przetwory mleczne, drób, sery twarogowe i kawa. Na pozostałe badane grupy asortymentowe można odnotować spadek w granicach 23–25%.

Zakupy tańszych, jednakże gorszych jakościowo, produktów odnosiły się głównie do kawy, słodczy i ciast, serów twarogowych, masła, mleka i przetworów mlecznych, pieczywa, wędlin i mięsa. W przypadku masła zaobserwowano zakupy

substytucyjne, w postaci różnego rodzaju margaryn i masła roślinnego. Badane gospodarstwa domowe poszukiwały również tańszych owoców, serów twardych, herbaty oraz ryb i przetworów rybnych.

Tabela 3. Rodzaj zmian wprowadzonych w zakupach żywności w okresie kryzysu (liczba osób, które zmniejszyły wydatki na żywność = 100,0%)

Asortyment	Kupuję mniej produktów	Kupuję produkty tańsze, gorszego gatunku	Nie wprowadzono żadnych zmian
Mięso	31,2	45,3	23,5
Wędliny	30,3	43,0	26,7
Mleko i przetwory mleczne	31,2	44,7	24,1
Warzywa	26,3	15,1	58,6
Owoce (w tym południowe)	21,0	35,3	43,7
Pieczywo	20,8	42,3	36,9
Masło	36,1	43,9	20,0
Drób	31,9	24,9	43,2
Sery twarde (żółte)	36,2	38,1	25,7
Sery twarogowe	31,8	42,8	25,4
Jaja	20,3	15,6	64,1
Herbata	29,3	39,4	31,3
Kawa	33,1	46,2	20,7
Słodycze, ciasta	38,6	41,6	19,8
Napoje i soki owocowe	46,2	23,3	30,5
Ryby i przetwory rybne	42,1	36,7	21,2

Źródło: badania własne.

Oprócz wprowadzonych zmian i ograniczeń w wydatkach na zakup żywności, wiele gospodarstw domowych wprowadziło również zmiany i ograniczenia w sposobie żywienia. Do najczęściej wymienianych zaliczyć można:

- ograniczenie spożywanych posiłków do dwóch dziennie, a w skrajnych przypadkach do jednego;
- sobotnio-niedzielne spożywanie podstawowego posiłku, obiadu, u rodziny;
- korzystanie przez dzieci z darmowego wyżywienia (obiadu) w szkole;
- częstsze korzystanie z produktów pochodzących z własnych działek (spożycie naturalne) i hodowli.

Przedstawione zmiany i ograniczenia w zakresie artykułów żywnościowych muszą budzić pewien niepokój, ponieważ wskazują na ograniczenia wartości odżywczych spożywanych pokarmów, co niewątpliwie może odbić się na kondycji fizycznej i psychicznej badanych gospodarstw domowych. Należy pamiętać o tym, że zła jakość odżywiania do której zmuszone zostały badane rodziny, zwłaszcza te o najniż-

szym miesięcznym rozporządzalnym dochodzie na 1 osobę, może mieć negatywny wpływ na rozwój młodego pokolenia i jego kondycję w przyszłości.

Spośród wszystkich wydatków gospodarstw domowych istotne znaczenie, oprócz wydatków na artykuły żywnościowe, mają także środki finansowe przeznaczane na ochronę zdrowia (wizyty u lekarza, badania medyczne, rehabilitację, leczenie szpitalne, wykup leków, leczenie zębów itp.). Na podstawie materiału źródłowego można wnioskować, że prawie połowa badanych, i to ze wszystkich miast, w których przeprowadzono badania, z powodu braku środków finansowych zmuszona była do znacznego ograniczenia lub rezygnacji z wydatków związanych z ochroną zdrowia. Największa grupa gospodarstw domowych z powodu braku środków finansowych zmuszona była do zrezygnowania z leczenia zębów (ponad 56,3% wskazań), zaś najmniejsza – do rezygnacji z pobytu w szpitalu (z uwagi na brak środków na opłacenie kosztów hospitalizacji). Ponad 53% ankietowanych zmuszona była, z powodu braku środków finansowych, do rezygnacji z usług lekarza i badań medycznych.

Respondenci z licznie mniejszych gospodarstw domowych nieco rzadziej zgłaszali niezadowolenie z tytułu ograniczenia wydatków na cele zdrowotne rodziny. Analiza dotycząca ograniczeń finansowych w zakresie ochrony zdrowia dowiodła, że różnice między ankietowanymi, wyróżnionymi ze względu na miejsce zamieszkania, nie są istotne statystycznie. Na podstawie przeprowadzonych badań warto odnotować, że mieszkańcy wszystkich miast, w których przeprowadzone zostały badania, w dużym stopniu byli zmuszeni do rezygnacji z leczenia zębów (współczynnik V-Cramera = 0,120, $p = 0,48$).

Uzyskany obraz znacznie bardziej różnicuje się, i to w sposób istotny statystycznie, gdy uwzględni się poziom uzyskiwanego dochodu na 1 osobę i konieczność rezygnacji z wydatków na ochronę zdrowia. Zgodnie z przewidywaniami, najczęściej rezygnowali z wydatków na ten cel ankietowani w przedziale dochodowym do 1000,00 zł oraz 1001,00–2000,00 zł na 1 osobę, zaś najrzadziej respondenci dysponujący miesięcznym dochodem *per capita* powyżej 5000,00 zł (współczynnik V-Cramera = 0,476, przy $p \leq 0,01$).

Podobne prawidłowości można sformułować, biorąc pod uwagę wiek ankietowanych. I tak, wraz z wiekiem wzrasta udział tych, którzy zmuszeni byli ze względów finansowych ograniczyć wydatki na cele związane z ochroną zdrowia (współczynnik V-Cramera = 0,401, przy $p \leq 0,01$).

Konieczność rezygnacji z leczenia zębów, mimo istnienia takiej potrzeby, oraz rezygnację z wykupienia zalecanych leków najczęściej zgłaszali ankietowani w wieku 45–64 lata oraz osoby w wieku 65 lat i więcej, najrzadziej zaś najmłodszy respondenci (do 25. roku życia). Z wizyty u lekarza oraz zalecanych rehabilitacji także najczęściej rezygnowali najstarsi respondenci w wieku 65 lat i więcej, podczas gdy z badań medycznych i leczenia szpitalnego częściej rezygnowali ankietowani w wieku 36–44 lata. Wykształcenie okazało się kolejną zmienną istotną statystycznie, wpływa-

jącą na ograniczenie wydatków na cele związane z ochroną zdrowia (współczynnik V-Cramera = 0,396, przy $p \leq 0,01$).

Odnotowano, że najdrastyczniejsze ograniczenia w wydatkach na zdrowie wystąpiły w gospodarstwach domowych, w których ankietowany legitymował się wykształceniem podstawowym oraz zasadniczym zawodowym, najmniejsze zaś – w rodzinach, w których badany posiadał wykształcenie wyższe. I tak, aż 3/5 ankietowanych z wykształceniem podstawowym zmuszonych została do ograniczenia wydatków na ochronę zdrowia, podczas gdy wśród respondentów legitymujących się wykształceniem wyższym zakres tego ograniczenia był znacznie mniejszy i dotyczył co trzeciego respondenta.

Biorąc pod uwagę wiek ankietowanych, najwięcej różnic odnotowano w zakresie rezygnacji z leczenia zębów mimo takiej potrzeby, najmniej zaś – w zakresie rezygnacji z leczenia szpitalnego. Wymienione, a odnotowane na podstawie materiału źródłowego, prawidłowości upoważniają do stwierdzenia, że we wszystkich kategoriach ankietowanych wielkomijskich gospodarstw domowych, wyróżnionych ze względu na przyjęte zmienne niezależne, wystąpiło ograniczenie wydatków na ochronę zdrowia. Największa redukcja w tym zakresie została poczyniona w budżetach gospodarstw domowych, w których ankietowany miał 65 lat i więcej (54,7% wskazań), legitymował się wykształceniem podstawowym (58,7% wskazań) lub zasadniczym zawodowym (55,3% wskazań), reprezentował grupę o najniższych dochodach (do 1000,00 zł na 1 osobę) i był mieszkańcem Łodzi (56,3% wskazań) i Lublina (55,8% wskazań).

Względy finansowe wśród 3/5 ankietowanych gospodarstw domowych spowodowały znaczne ograniczenie wydatków związanych z urlopem. Zakres tej rezygnacji nie rozkładał się jednakowo we wszystkich badanych gospodarstwach. Najrzadziej z wypoczynku rezygnowały rodziny najzamożniejsze dysponujące miesięcznym rozporządzalnym dochodem powyżej 5000,00 zł (43,4% wskazań), najczęściej zaś – gospodarstwa domowe, których sytuacja materialna była najtrudniejsza (64,2% wskazań) i które ze względu na stan zdrowia często korzystały z usług służby zdrowia (61,1% wskazań). Z przeprowadzonych badań wynika, że 2/5 badanych wskazywały na ograniczenie wydatków na dłuższy krajowy wypoczynek turystyczny (co najmniej dwa tygodnie), zaś prawie co czwarty ankietowany zmniejszył wydatki na krótkie krajowe wyjazdy turystyczne (krótsze niż jeden tydzień). Natomiast co trzeci respondent ograniczył wydatki na podróże zagraniczne. Z przeprowadzonych badań wynika, że 36,4% badanych gospodarstw domowych, z uwagi na brak pieniędzy, zmuszona została do ograniczenia wydatków na wyjazdy grupowe dzieci (kolonie, obozy itp.).

W kontekście uzyskanych wyników warto podać, że w okresie kryzysu finansowo-ekonomicznego ankietowane gospodarstwa domowe znacząco ograniczyły wydatki na kulturę (59,3% wskazań). Warto w tym miejscu zaznaczyć, że wydatki na ten cel traktowane są jako potrzeby dalsze, a zatem nie najpilniejsze. Oznacza to, że

w przypadku ograniczonych możliwości finansowych gospodarstwa domowe dokonują cięć w wydatkach na kulturę, zmniejszając jednocześnie zaspokojenie potrzeb w tym zakresie. Największe ograniczenia w związku z sytuacją kryzysową objęły wyjścia do teatru (61,3% wskazań), do kawiarni i pubów (51,1% wskazań), a także wyjścia do klubów fitness i salonów odnowy biologicznej (46,3% wskazań). Na uwagę zasługuje fakt, że ponad 2/5 ankietowanych ograniczyło wydatki związane z zakupem książek i czasopism. W największym stopniu wydatki na potrzeby w zakresie kultury ograniczyli respondenci w wieku 65 lat i więcej (57,6% wskazań), posiadający wykształcenie podstawowe (63,6% wskazań), dysponujący miesięcznymi rozporządzalnymi dochodami nie przekraczającymi 1000,00 zł na 1 osobę oraz zamieszkujący Katowice (58,7% wskazań) i Lublin (56,1% wskazań).

Poziom zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych w okresie kryzysu

Obniżenie się dochodów gospodarstwa domowego w okresie kryzysu finansowo-ekonomicznego, a tym samym konieczność wprowadzenia ograniczeń, zmian bądź rezygnacja z zaspokojenia niektórych potrzeb rodziny, w istotny sposób wpływa na subiektywną ocenę poziomu ich zaspokojenia. Wśród ankietowanych gospodarstw domowych wyżywienie rodziny jedynie przez co trzeciego respondenta zostało ocenione jako dobre. Zaledwie co dziesiąty ankietowany określił je jako bardzo dobre. Z kolei co ósmy respondent określił wyżywienie w swoim gospodarstwie domowym jako złe, zaś co piętnasty jako bardzo złe. Pozostali ankietowani uważali, że potrzeby żywnościowe zaspokajane są w ich rodzinach na poziomie zadowalającym.

Potrzeby związane z wyposażeniem rodziny w odzież i obuwiu zaspokajane były w odniesieniu do 2/5 ankietowanych na poziomie dobrym, zaś w przypadku 15% badanych w stopniu bardzo dobrym. Co dziesiąty respondent ocenił je jako złe, a co dwudziesty jako bardzo złe. Natomiast co trzeci z badanych uważał, że są one pokryte zaledwie w stopniu zadowalającym. Z kolei wyposażenie ankietowanych gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku zostało oceniane przez co piątego badanego jako bardzo dobre i przez co trzeciego jako dobre, zaś przez co dziesiątego ankietowanego jako złe lub bardzo złe. Respondenci, którzy oceniali wyposażenie swojego mieszkania w dobra trwałego użytku na poziomie zadowalającym, stanowili 27% całej populacji. Warunki mieszkaniowe ankietowanych gospodarstw domowych przez co trzeciego badanego określone zostały jako średnie, przez co czwartego jako dobre, zaś przez co ósmego jako złe. Z kolei co piąty respondent ocenił warunki mieszkaniowe swojej rodziny jako bardzo złe, natomiast co dziesiąty – jako bardzo dobre.

W świetle wyników badań własnych należy stwierdzić, że w odniesieniu do grupy wydatków na ochronę zdrowia, ankietowani wykazywali bardzo umiarkowane zadowolenie nie tyle ze stanu swojego zdrowia, ile z możliwości korzystania z usług służby zdrowia. Opinie na ten temat zależały w sposób istotny statystycznie od licz-

by osób w gospodarstwie domowym. I tak, najczęściej opinie o miernym poziomie zaspokojenia potrzeb w zakresie opieki zdrowotnej wyrażali ankietowani reprezentujący gospodarstwa domowe wieloosobowe. Wśród ankietowanych rodzin wydatki na ochronę zdrowia jedynie przez co ósмого respondentą zostały ocenione jako dobre. Co dwudziesty ankietowany określił je jako bardzo dobre. Z kolei co ósmy respondent określił wydatki na zdrowie w swoim gospodarstwie domowym jako złe, zaś co trzeci jako bardzo złe. Pozostali badani uważali, że potrzeby zdrowotne zaspokajane są w ich rodzinach na poziomie zadowalającym. Spośród omawianych grup potrzeb najmniej ocen pozytywnych otrzymały oceny zaspokojenia potrzeb rodziny w zakresie wypoczynku i korzystania z dóbr i usług kulturalnych.

W przypadku wypoczynku urlopowego przeszło 30% badanych oceniło zaspokojenie potrzeb w tym zakresie jako złe, zaś 2/5 – jako bardzo złe. Z kolei co dziewiąty ankietowany był zdania, że potrzeby te są zaspokajane na poziomie zadowalającym, natomiast zaledwie co dziesiąty ocenił zaspokojenie potrzeb w zakresie wypoczynku na poziomie dobrym. Należy w tym miejscu nadmienić, że jedynie co piętnasty ankietowany wypoczynek urlopowy ocenił w swoim gospodarstwie domowym na poziomie bardzo dobrym.

Jeszcze gorzej jest z zaspokojeniem potrzeb kulturalnych. Co trzeci badany był zdania, że zaspokojenie potrzeb jego i rodziny w tym zakresie jest na poziomie złym, co drugi – na poziomie bardzo złym, zaś co siódmy respondent wystawił ocenę dostateczną. Pozostali ankietowani uważali zaspokojenie potrzeb kulturalnych w ich gospodarstwach domowych na poziomie dobrym i bardzo dobrym. Wielu ankietowanych twierdziło, że pogorszenie sytuacji materialnej ich rodzin zmusiło ich do rezygnacji z korzystania z wybranych form uczestnictwa w kulturze. Najwięcej z nich w okresie kryzysu zrezygnowało z wyjść do filharmonii, opery, teatru i operetki. Ponadto rezygnacje ze względów finansowych dotyczyły także zakupu książek i prasy. Z przeprowadzonych badań wynika, że co trzeci ankietowany w okresie kryzysu całkowicie zrezygnował ze zwiedzania muzeów oraz różnego typu wystaw i galerii. Spowodowane jest to upowszechnianiem się wśród konsumentów w coraz większym stopniu tzw. pochodnego uczestnictwa w kulturze – za pośrednictwem telewizji (np. teatr telewizji, bezpośrednia transmisja meczu piłki nożnej itp.) oraz Internetu (przykładem może być wirtualne zwiedzanie galerii i muzeów).

Przyjmując na skali ocenę zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych: 5 – bardzo dobrą, 4 – dobrą, 3 – dostateczną, 2 – złą, 1 – bardzo złą, uzyskano ogólną ocenę zaspokojenia wszystkich rodzajów badanych potrzeb na poziomie 3,15. Informacje te wskazują jednoznacznie na przeciętną subiektywną ocenę stopnia zaspokojenia wszystkich badanych rodzajów potrzeb w ankietowanych gospodarstwach domowych. Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że najwyższą ocenę otrzymało wyżywienie rodziny (3,95). Biorąc pod uwagę szereg ograniczeń i zmian, jakich musiały dokonać rodziny w zakresie tych potrzeb, sytuację analizowanych gospodarstw domowych należy ocenić jako przeciętną, gdyż są to potrzeby podsta-

wowe odczuwane przez każdego człowieka. Wydaje się również, biorąc pod uwagę wskaźniki, że badane gospodarstwa domowe w miarę swoich możliwości zdecydowały się na zaspokojenie potrzeb żywnościowych, kosztem pozostałych grup potrzeb. Świadczyć o tym mogą z pewnością wskaźniki poziomu zaspokojenia potrzeb kulturalnych i w zakresie wypoczynku urlopowego (odpowiednio 1,99 i 2,66). Z tak niskiej oceny można wnioskować, że większość badanych rodzin w ogóle nie zaspokaja swoich potrzeb w zakresie korzystania z dóbr i usług kulturalnych, a wypocznik urlopowy w odniesieniu do wielu badanych gospodarstw domowych znajduje się jedynie w sferze marzeń. W przypadku wypoczynku znalazło to również potwierdzenie w ograniczeniu i zakresie wydatków na ten cel. Większość badanych gospodarstw domowych wskazywała na niekorzystne zjawisko pozbawienia korzystania z wyjazdów wakacyjnych dzieci i swoich własnych, jeszcze przed pojawieniem się kryzysu finansowo-ekonomicznego. Stosunkowo wysoką oceną ankietowanych charakteryzowały się warunki mieszkaniowe (3,79). Ma to głównie związek z tym, że potrzeby te nie są zaspokajane na bieżąco, stąd pojawienie się kryzysu finansowo-ekonomicznego, a co za tym idzie, pogorszenie sytuacji finansowej gospodarstwa domowego nie ma tak wielkiego wpływu na ocenę bieżącej sytuacji w tym zakresie. W zbliżonych warunkach gospodarstwa te funkcjonowały również przed pojawieniem się spowolnienia tempa wzrostu gospodarczego. Biorąc pod uwagę wskaźniki zaspokojenia pozostałych grup potrzeb, można stwierdzić, że na poziomie zadowalającym zaspokajane były potrzeby ankietowanych gospodarstw domowych w zakresie warunków mieszkaniowych (3,63) oraz wyposażenia w odzież i obuwiu (3,61).

Istotny statystycznie wpływ odnotowano w zakresie poziomu zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych jedynie w przypadku wypoczynku urlopowego (współczynnik V-Cramera wyniósł 0,126, przy $p \leq 0,01$). W przypadku pozostałych grup potrzeb konsumpcyjnych nie odnotowano istotnej zależności między poszczególnymi potrzebami a stopniem ich zaspokojenia. Przeprowadzono również szczegółową analizę stopnia zaspokojenia potrzeb w zależności od podstawowych cech badanych. Z przeprowadzonych badań wynika, że zaprezentowane średnie wskaźniki oceny pozwoliły na sformułowanie pewnych spostrzeżeń. I tak, biorąc pod uwagę wiek badanej osoby, można stwierdzić, że im była to osoba starsza, tym niższa była ocena zaspokojenia wszystkich rodzajów potrzeb. Najwyższe oceny wystawiły osoby młode w wieku do 25. roku życia. W najmłodszej grupie wiekowej 18–25 lat najwyższe oceny zaspokojenia otrzymały potrzeby żywnościowe, wyposażenie mieszkania, jak również potrzeby w zakresie ochrony zdrowia.

Nieco optymistyczniej oceniły również poziom zaspokojenia potrzeb kobiety niż mężczyźni, a także osoby, które określiły swoją pozycję w rodzinie nie jako jej głowę, lecz jako członka rodziny. Znacznie niższe wskaźniki oceny zaspokojenia potrzeb uzyskano z badanych gospodarstw domowych, w których ankietowany był osobą niepracującą. Jest to oczywiste, z punktu widzenia ich dochodów w stosunku do tych rodzin, gdzie oprócz respondenta inni członkowie uzyskiwali dochody z tytułu pracy zawodowej.

Biorąc pod uwagę wykształcenie respondentów, przy ocenie poziomu zaspokojenia wszystkich rodzajów potrzeb, można zauważyć tendencję wzrostową wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia. W badanym okresie najwyższe oceny wystawiły osoby legitymujące się wykształceniem wyższym i średnim, najniższe zaś – z wykształceniem podstawowym.

Podobną sytuację można zaobserwować również w przypadku dochodów netto na 1 osobę w gospodarstwie domowym. Im wyższy rozporządzalny dochód, tym lepsza była również ocena stopnia zaspokajanej potrzeby. Gospodarstwa domowe o bardzo niskich dochodach (do 1000,00 zł na 1 osobę) charakteryzowały się bardzo niskimi ocenami. Można zatem wnioskować, że granica bardzo niskiego poziomu zaspokajania potrzeb rozciąga się na gospodarstwa domowe tych ankietowanych, w których miesięczny dochód rozporządzalny *per capita* nie przekraczał 1000,00 zł.

Zaprezentowane wyniki oceny poziomu zaspokojenia potrzeb badanych gospodarstw domowych skłaniają do stwierdzenia, że kształtowały się one na przeciętnym (średnim) poziomie, szczególnie w odniesieniu do potrzeb związanych z kulturą, wypoczynkiem i ochroną zdrowia. W kontekście przeprowadzonych badań można wnioskować, że stopień zaspokojenia potrzeb ankietowanych gospodarstw domowych w okresie kryzysu finansowo-ekonomicznego zależy w głównej mierze od sytuacji finansowej, zaś wpływ innych determinant jest zdecydowanie mniejszy. Ogólnie można powiedzieć, że im lepsze postrzeganie warunków materialnych gospodarstw domowych (wyższy dochód *per capita*, wyższy poziom wykształcenia), tym mniej przypadków deprivacji potrzeb. Dotyka ona w znacznym stopniu osoby o niskich miesięcznych rozporządzalnych dochodach, które najczęściej legitymują się niższym poziomem wykształcenia (zasadniczym zawodowym i podstawowym). Konsumenci ci, ze względu na szczupłość środków finansowych, mają najczęściej problem z zakupem dóbr i usług konsumpcyjnych.

Podsumowanie

Współczesny kryzys finansowo-ekonomiczny, który postrzegany jest jako efekt neoliberalnego kapitalizmu, ma znacznie szerszy zakres i konsekwencje niż można było oczekiwać w pierwszej jego fazie. Negatywny szok popytowy charakterystyczny dla kryzysu rzutuje bezpośrednio na spadek globalnego popytu na produkty oraz zmniejszenie wolumenu produkcji w gospodarce. Jednakże spadek wielkości produkcji nie pozostaje bez wpływu na rynek pracy, na którym zachodzą procesy przystosowawcze. Z kolei związek kryzysu finansowo-ekonomicznego z sytuacją na rynku pracy rzutują na sferę konsumpcji i zachowania nabywcze gospodarstw domowych, czyli wpływają na ich postępowanie na rynku, w zakresie podejmowania decyzji konsumpcyjnych mających na celu zaspokojenie odczuwanych potrzeb.

Niewątpliwie jednym z najistotniejszych czynników wpływających na decyzje konsumpcyjne gospodarstw domowych jest dochód, jakim dysponują. Sytuacja do-

chodowa, zarówno w wymiarze bezwzględnym, jak i względnym, ulega wyraźnemu zróżnicowaniu w zależności od poszczególnych zmiennych niezależnych o charakterze socjodemograficznym. Z przeprowadzonych badań wynika, że ponad połowa respondentów odczuła konsekwencje obecnego kryzysu w postaci pogorszenia sytuacji finansowej w swoim gospodarstwie, co z kolei miało swoje przełożenie na strukturę konsumpcji i podjęte przez gospodarstwa domowe działania adaptacyjne.

W sytuacji występowania trudności finansowych ograniczeniu podlegają wydatki na dobra i usługi zaspokajające potrzeby o różnym stopniu pilności. Z przeprowadzonych badań wynika, że ograniczenia w wydatkach konsumpcyjnych dotyczyły w dużym stopniu artykułów żywnościowych. Zmniejszenie wydatków na żywność wykazało ponad 2/5 badanych, zaś jedynie co trzeci ankietowany nie dokonał żadnych zmian w tym zakresie. W kontekście uzyskanych wyników warto również nadmienić, że w okresie kryzysu, ankietowane gospodarstwa domowe ograniczyły także wydatki na ochronę zdrowia (rezygnacja z leczenia zębów i płatnych wizyt lekarskich), kulturę oraz wydatki związane z urlopem.

Summary

Consumer expenditure of large-city households in Poland during economic crisis

The financial and economic crisis that started in the USA in the late 2010s affected all countries on the Old Continent, including Poland. In fact, the effects of economic slowdown produced by global recession became visible in the Polish economy in 2009. Crises exert both micro- and macroeconomic impacts. The basic microeconomic consequences of decelerating economy include declining consumption and adaptive behaviours among consumers, while the macroeconomic ones are shrinking GDP, growing unemployment (mainly structural), more enterprises going bankrupt because of Forex options, public finance problems, changing consumption structure, deteriorating financial situation of households and adjustments in their lifestyles, as well as worsening consumer confidence.

The article presents an analysis of changes taking place in consumer expenditure of large-city households in Poland during financial and economic crisis. Its aim is to identify the scale of changes and restrictions affecting consumer expenditure as well as the level of needs satisfaction in the surveyed households in a period of economic slowdown. The article closes with summary and major conclusions are drawn.

Keywords: financial-economic crisis, consumption, large-city households, consumer expenditure, level of needs satisfaction.